

YÖNETİM VE AZINLIKLARA BAKIŞ AÇISINDAN OSMANLI DEVLETİ

M. HİDAYET VAHAPOĞLU*

Türk ve dünya tarihi açısından özel bir konuma sahip olan Osmanlı Devleti, güçlü, adaletli, hak dağıtıcı ve teb'asına güven verici olma gibi özellikleri sebebiyle kısa sürede genişlemiş, öncelikle Anadolu beyliklerini bünyesinde toplamıştır. Daha sonraki yıllarda da devam eden bu yönetim özelliği sebebiyle üç kıtada hâkimiyet kurmuş, devrinin en adil devleti olarak tanınmıştır.

XVIII'inci yüzyıla kadar süratle toprak ve nüfus açısından genişleyen Osmanlı Devletini bu durumun tabii sonucu olarak heterojen özellikler ülkesi haline gelmiştir. Hâkim olduğu sınırlar içindeki coğrafî, siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik farklılıkların oluşturduğu yapı, yönetilmesi ve devamlılığın sağlanması açısından ürkütücü boyutlara ulaşmıştır. Buna rağmen Osmanlı Devleti hiçbir zaman bünyesinde bulundurduğu milliyetler aleyhine, din ve mezhep mücadelelerine fırsat vermemiş, bu ahengi ile Osmanlılar yalnız eski çağ devletlerin değil, hürriyet, demokrasi, lâiklik ve insanlık fikirlerinin yaygın bulunduğu modern çağ devletlerinin bir çoğundan da ileri bir düzenin sahibi olmuşlardır. Osmanlı Devleti, siyasî istikrar, dinler arası ahenk ve sosyal adâleti ile çağdaşı diğer bütün devletlerden daha üstün bir yapıya sahiptir. Kuruluş (teşkilatlanma) yönünden Türk hukuk sistemi yönünden İslâm olan Osmanlı Devleti, genişlemesiyle başlayan milletler ve dinler topluluğu olma özelliğini koruyacak idarî tavrı

* Dr., Araştırmacı, Yazar.

kendisine özgü yöntemlerle geliştirmiştir. Bünyesinde topladığı unsurlara dinlerini, kültürlerinin tüm kodlarını rahatça yaşama hakkı yanında cemaatler olarak kendilerini idare etmek hakkı da dahil geniş haklar vermiştir. Bunun karşılığı olarak halktan sadece itaat ve devlete sadakat beklemişlerdir.

Osmanlı adalet düşüncesi, Orta Asya'da yüzyıllar boyunca geliştirdikleri hâkimiyet kavramı içinde doğan töreler, eski Türk kağanlarının koydukları tüzüklerle birlikte şimdi içinde buldukları İslâm dininin nas ve sünnetlerinden kaynaklanmaktaydı.¹ Kur'an'da yer alan "Dinde zorlama yoktur" hükmü ile Osman Gazi'nin vasiyetinde yer alan "Âdil ol, merhametli ol, iyi adam ol, halkı eşit olarak himaye et, İslâm dinini yay ve genişlet, yer yüzünde hükümdarın görevi budur. Ancak böylelikle tanrının lütfuna erişirsin, bilmediklerini bilginlere danış"² şeklinde ifade edilen töre, nesiller arasında bütün kudsiyeti ile korunmuş ve devamı sağlanmıştır.

II'nci Mahmut'un "Ben teb'amın Müslümanını camide, Hristiyanını kilisede, Musevisini havrada farkedirim. Aralarında fark yoktur. Cümlesi hakkında muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi hakikî evladımdır"³ sözü ve Zembilli Ali Efendi (Ali Cemal Efendi)'nin"... Madem ki onlar Osmanlı uyruğu olmayı kabul etmişler, dinimizin gereklerine göre onların can, ırz ve mallarını kendi can, ırz ve malımız gibi korumaya borçluyuz. Bu yolda zorlamak, dinin temelini dokunur"⁴ şeklindeki fetvası bu konuda devlet ve din adamlarının görüşünü vermesi açısından önemlidir. Dinî hoşgörü o ölçüde yaygın ve uygulanır bir hal almıştı ki camilerin yapımında çalışan mimar, usta ve işçilerden gayrimüslim olanlara dinî günlerinde izin verilirdi. Süleymaniye Camii inşaatında çalışan işçilere paskalyalarında, hatta pazar

¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. M. Kırıatlı, Ankara 1970, s.14.

² İsmet Parmaksızoğlu, *Türklerde Devlet Anlayışı*(1299-1789), Ankara 1982, s.14.

³ Reşad Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara 1954, s.100.

⁴ Hayri Mutluçağ "İslâmın Yüce İlkelerini ve Gerçek Kurallarını Açıklayan Seyhülislam", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Cilt 2, Sayı:16, İstanbul, s.44.

günleri izin verilmesi⁵ buna güzel bir örnektir. Hristiyan dünyası kendi karanlık çağının gereği aynı dine mensup fakat farklı mezheplerdeki insanlara karşı her türlü zulmü reva görürken, şerî hükümlerle yönetilen Osmanlı devletinde siyasî ve dinî liderlerin görüşleri ve uygulamaları yukarıdaki gibiydi. Aslında bunlar Türk devlet geleneğinin tipik örneklerindedir. İslâm hukuku, devlet yöneticilerini ve özellikle padişahları hak ve adalete aykırı tasarruflarda bulunmaktan men etmiştir.⁶ Devlet idarecisi olma açısından çok küçük yaşta olan ve bu özelliği yanında gerçekleştirdiği başarıyla başının dönmesi, iradesi dışında hareket etmesi beklenen Fatih, aldığı terbiye, sahip olduğu töre ve inancı doğrultusunda dünya tarihinde başka bir benzeri görülmeyecek tevazu örneğini İstanbul'un fethi sonunda göstermiştir. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethettiği zaman gösterdiği tevazu, onun gazaba gelmesinden korkan, kaçan ve saklanan Rum nüfusu şaşkına çevirmiştir. İstanbul'u aldığı zaman kentte yaşayan Rumlar'a ve öteki yabancılara kendi töreleri, gelenekleri ve dinlerinde serbest olma izni vermiş, Cenevizlilere ve Venediklilere Bizanlıların verdiği imtiyazları bazı küçük sınırlamalarla aynen tanımıştır. Bu hoşgörü ve imtiyaz dağıtma diğer padişahlar döneminde de devam etmiş, Yavuz Sultan Selim'de Mısır'ı aldıktan sonra Mısır Sultanlarının Fransızlara ve İtalyan şehir devletlerine verdiği imtiyazları geçerli saymıştır. Ancak bu hoşgörü ve imtiyazlar zafer sarhoşluğu sonucu değil, hem ülke içinde huzuru sağlamak hem de Hristiyan dünyasının içinde bulunduğu durumdan istifade edebilir hale gelmek için verilirdi. Nitekim Fatih Sultan Mehmet, Hristiyanlığın kilise ve kilise babaları ile ayakta durup devamlığını sağlayabileceğini biliyordu. Böylece Roma ve İstanbul kiliseleri arasında uzun yıllar devam eden ve belirli dönemlerde, birbirlerini yok etme çabalarına etki etme ve böylece bölünmenin tarihî seyrini gerçekleştirmeye hizmet etmek istiyordu. Böyle davranmamış olsa, Bizans İmparatorluğu ile birlikte İstanbul kilisesinin

⁵ Ö. Lütfi Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmaret-i İnşaatı*, 1550-1557, Ankara 1972, S.142.

⁶ Halil Cin, " Türk Tarihi ve Hukuk ", *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı:255, Ankara 1984, s.429.

çöküşü sonucu onun yerini Roma kilisesinin almasına zemin hazırlamış olacaktı. Bu ise milyonlarca Hristiyan teb'anın gizli ve açık şekilde papalık emrine girmesi demektir. Ancak Osmanlı'nın kiliselere sadece dinî yönden yetki vermeyip, işlerinde ve cemaat idarelerinde bazı haklar ve yetkiler tanıması ve bunun zamanla kontrol edilemez hale gelmesi, ileride ayrıca değinilecek beklenmeyen sonuçlara zemin hazırlamıştır.

Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan halkın çoğunluğunu Müslüman teb'a teşkil ediyordu. Bütün halkın üçte biri civarında nüfus gayrimüslim idi. Müslüman nüfusu oluşturan unsurlar arasında Türkler ve Araplar çoğunlukta iken Hristiyan nüfusu oluşturan unsurlar daha çok dağınıklık gösteriyor ve küçük fakat çeşitli unsurlardan meydana geliyordu. Toprakları Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının önemli bölümlerini kapsayan Osmanlı Devleti'nin Tanzimat döneminde yaklaşık 35 milyon nüfusu vardı. Bu nüfusun 15.500.000'i Avrupa topraklarında "Rumeli", 16.050.000'i Asya'da "Anadolu ve Arap Yarımadası", 3.800.000'i ise "Trablusgarb ve Tunus"da yaşamaktaydı.⁷ Nüfusu oluşturan unsurlar arasında bir homojenlik ve dolaşısıyla din, mezhep, dil, soy birliği yoktu. Aynı soydan geldiği kabul edilenler arasında gelenek ve kültür birliği de bulunmamaktaydı. Ayrıca din, mezhep, dil, soy birliği bulunmaması yanında geniş arazinin doğurduğu coğrafi bölge ve tarihî geçmişteki farklılıklar, devlet için ayrı bir olumsuz durumdu. Bu duruma iki bölgenin yapısının izahı daha fazla açıklık getirecektir. Bunlardan birincisi Ortadoğu, diğeri ise Makedonya'dır. Nüfusun dağılımı ve niteliği bakımından Ortadoğu toplum yapısının en belirgin özelliği, etnik, dinî ve kabile bağları etrafında toplanan grupların çokluğu ve karmaşıklığıdır. Ortadoğunun toplum yapısının "sosyal mozaik" ya da "bölümlere ayrılmış toplum" olarak tanımlanması bu özelliğinden kaynaklanmaktadır. Türk, Arap, İranlı gibi etnik bölünmelerin yanında, Müslüman, Hristiyan, Musevî şeklinde bölünmesi, Müslümanların Sünnî-Alevî mezhep farklılaşması ve Hristiyanlardaki mezhep farklılıkları Ortadoğu'ya sosyal mozaik görünümü vermiştir. Makedonya'nın durumu da bundan farksızdır. Sırp, Bulgar ve Rumlar karışık olarak oturmaktadırlar. Bu üç unsur da

⁷ E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 6, Ankara 1983, s. 268.

Ortodoks'tur. Ancak dinî duygular bu unsurları kaynatmaya yetmemiş, millî duygularının dinî duygularından güçlü oluşu ve birbirinin toprakları üzerinde hak iddia etmeleri, aralarında bitmeyen ve sık sık çarpışmalara kadar varan anlaşmazlıklara sebep olmuştur.

Ülke genelindeki huzur ve birlik özellikle XVII'nci yüzyıldan itibaren dış ve iç güçlerin müşterek hareketi ile bozulmuş, bu büyük ve karmaşık yapının tek müşterek değeri olan Osmanlılık fikri yeterli olmamıştır. Çünkü Türk, Arap, Rum, Ermeni, Yahudi, Bulgar, Arnavut, Sırp ve diğerleri Osmanlı kabul edilmekle beraber yaşayış şekilleri, gelenekleri dünya görüşleri, kültür seviyeleri birbirinden farklıydı ve çoğu konuda birleşmeleri, birleştirilmeleri mümkün değildi.⁸ Bu durum ayrıca dinî farklılaşma ile de birleşince ortak değerler etrafında toplanmış bir Osmanlı toplumunun oluşmasına büyük bir engel teşkil etmiştir. Bütün bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak ve birliği sağlamak mümkün olmamıştır. Bu konuda gerçekleştirilmeye çalışılan reformlar, etnik unsurlara tanınan imtiyazlar, arzulananı sağlamamıştır. Osmanlı tebasının hukukî eşitliğine dayanan Osmanlı birliği siyaseti de bu konuda yeterli olmamıştır. Tanzimat devrinin en önemli özelliğini ortaya koyan bu anlayış, Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Islahat Fermanı ve Kanun-i Esasî gibi hukukî düzenlemelerde de temel alınmıştır. Bu siyasetin, Gülhane Hattı'ndan sonra 1856 Islahat Fermanı'nın ağırlık noktasını teşkil etmesi ve nihayet 1876 Kanun-i Esasîsinde "Devlet-i Osmaniye tabiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi bir din ve mezhepten olursa olsunlar bilâ istisna Osmanlı tabir olunur" şeklini bulması da bu unsurların Osmanlı birliği etrafında kenetlenmelerini sağlayamamıştır.

II'inci Abdulhamit'in Meclis'in açılışında okunan nutkunda: "... devlet ve milletin terakki, şevketü mikneti ancak adalet vasıtasıyla olur. Hatta Devlet-i Aliyyemizin evail-i zuhurunda kudret ve kuvvetinin aleme münteşir olması emr-i hukumette adaletine ve teb'anın her sınıfının hak ve menfaatine riayet olunmasıyla meydana geldi... sair eslaf-i ızamımız dahi o isre süluk ile hiçbir vakitte serbesti-i ayin-i mezhebe halel getirmemiştir. Altıyüz seneden beri sunûf-i teb'amızın milliyetlerini ve lisan ve mezheplerini muhafaza

⁸ E. Ziya Karal, *a.g.e.*, Cilt 7, Ankara 1983, s.275-276.

eylemeleri dahi bu kazıyye-i adilenin netice-i tabiyyesi olduğu kabil-i inkar değildir"⁹ şeklindeki ifadelerinde de anlaşılacağı üzere ülke insanlarını birleştirme çabasına başta padişah olmak üzere konunun önemini kavramış herkes gayret etmekte idi. II'inci Mahmut devrinden itibaren başlayan ve II'nci Mahmut'un "Müslüman olmayan tebayı, mabedler dışında Müslüman teb'a gibi öz evlat kabul ettikleri" sözleriyle daha bir anlam kazanmış olan tavır samimî idi; ve Müslüman olmayan teb'anın millî birliğe katılmasını sağlamak ve dolayısıyla devletin bütünlüğünü korumaya yönelikti.

Müslüman olmayan halk, verilmiş eski hak ve imtiyazlarla birlikte Gülhane Hattı'yla kazanmış olduğu siyasî haklarına sahip olmaya devam etmiştir. II'nci Abdülhamit zamanında, sarayın hizmetinde Bâb-ı Ali'nin çeşitli dairelerinde, valiliklerde, elçiliklerde Rum, Ermeni ve Yahudiler'in istihdam edildiği görülmektedir. Hristiyanların, modern eğitim konusunda Müslümanlardan üstün durumda bulunması, hükümetleri siyasî ve idarî memuriyetlerde onlardan yararlanmaya zorlamış, dolayısıyla devletin hâkim unsuru yerine devlet yönetiminde etkili olmaya başlamışlardır. Aynı üstünlük sebebiyledir ki ekonomik yönden de Müslüman unsura nazaran daha müreffeh duruma gelmişler, yabancılara verilen ticarî ve sanayi imtiyazların uygulanmasında onlarla iş birliği yapmışlar, böylece servet ve refahlarını artırırken devlet içinde yönetimde etkili olmuşlar, eğitim ve ekonomik yönden Müslüman halktan ayrı bir konum kazanmışlardır. Daha önceki dönemlerde kendilerine ve cemaatlerine verilen değişik imtiyazlarla birlikte, Birinci Meclis-i Mebusanda yer almaları ve devlet yönetiminde önemli konuları işgâl etmeleri, bu kitleyi tamamen kontrol dışına itmiştir. Kendi içlerinde ve dışlarında ise, ulaşabildikleri mihraklarla birlikte ihanetlerini kamuoyundan gizlemeden sergilemeye başlamışlardır. Oysa ki o devirde, dünyada ırk, renk, din ve dil farkı gözetmeksizin devlete sadık bütün vatanşah kitesine Osmanlı Devleti'nden daha fazla imkân verilebilmiş başka devlet yoktur. Bu imkânlar öylesine inanılmaz boyutta idi ki, Osmanlılar'da herşey mümkündü. Bir tutsak kadın, bir cariye veya ülkenin herhangi bir

⁹ Ş. GÖZÜBÜYÜK, S. KİLİ, *Türk Anayasa Metinleri "Sened-i İttifaktan Günümüze"* Ankara 1985, s.45.

köşesinden devşirilmiş bir genç, sultan olabiliyor, nazır ve hatta sadrazam olabiliyordu. Nitekim bunun bilincindeki Hristiyan teb'a Lozan sonrasında da, Türk millet ve devletine olan güvenini çeşitli vesilelerle göstermiştir. Buna tipik örnek Türk Medeni Kanunu'nun hazırlık döneminde Ermeni, Rum ve Yahudilerin tavrıdır. Yahudiler 15 Eylül 1925, Ermeniler 17 Ekim 1925, Rumlar ise 27 Kasım 1925 tarihlerinde yaptıkları müracaatlarla kendileriyle ilgili ayrıcalıklı hükümlerin aile ve kişi hukukunda yer almasını istememişlerdir. Bu durum Lozan Antlaşması'ndan iki yıl sonra meydana gelmesi Türk devleti içinde ve Türk insanıyla birlikte yaşadıkları sürece azınlıkların herhangi bir hukukî kayıt olmaksızın da tabii haklarına sahip olabileceklerine inanmış ve bu konuda tecrübeli olduklarının bir delili olsa gerekir. Türk devletlerinin hâkimiyetleri altındaki etnik unsurlara karşı tavrı, onların yok olması değil var olabilmesi için gerekli tüm haklara sahip olarak yaşamalarını sağlamaya yönelik olmuştur. Bu nedenle başta eğitim ve kültür kurumlarının açılması, yeni nesillerin mensup oldukları grubun bir ferdi olabilecek niteliklere kavuşturulması için gerekli tedbirlerin cemaatlerce alınmasında engel olunmamış, bilakis zaman zaman desteklenmişlerdir. Halbuki etnik unsurların kimlik ve kişilik kazanmasında eğitim ve kültür kurumları en önemli rolü üstlenmektedirler. Yeni nesillerin şekillendirilip, yönlendirilmesinde ana rolü eğitim ve kültür kurumları oynamaktadır. Türk devlet geleneğinde azınlıkların asimile veya yok edilmesi gibi bir gelenek olsaydı, günümüze kadar varlıklarını sürdüren azınlık ve yabancı okulların açılıp işletilmesine izin verilmezdi. Hangi maksatla tarif edersek edelim, eğitimin tarifindeki ortak nokta onun bir şekillendirme süreci oluşudur. Eğitim sisteminin maddî yapısını öğretim kurumları, hammaddesini ise öğrenciler oluşturmaktadır. Yapılan işlem sisteme giren öğrenciyi, sistemden çıktığında toplumun sosyal, siyasî ve iktisadî yapısına uygun hale getirmektedir. Yani önceden tespit edilmiş model insanı gerçekleştirmek, yeni nesli toplumun ihtiyaç duyduğu özelliklere ulaştırmaktır. Bunun gerçekleştirilmesi ise eğitim sisteminin belirli felsefî temeller üzerine oturtulmuş, politikasının tespit edilmiş, kendisini etkileyecek iç ve dış faktörlerin amaçlara hizmet edecek şekilde düzenlenmiş olmasına bağlıdır. Bunlar sağlandığı zaman eğitim kurumları gerçek fonksiyonlarına ulaşabilecek, tesbit edilen hedeflere hizmet edebilecektir. Azınlık ve yabancılara ait eğitim kurumları

incelendiğinde yukarıda ifade edilmeye çalışılan niteliklere fazlasıyla sahip oldukları görülür. Ancak bir ihsan, bir bağış devlet geleneğinin bir uygulaması olarak verilen haklar, o devlet içinde devletin varlığını tehdit edecek unsurların yaratılması için kullanılıyorsa durum doğrudan devletin bekasını tehdit eder nitelik kazanmıştır.

Günümüzde eğitimin üç temel fonksiyonunun olduğu kabul edilmektedir. Bunlar eğitimin sosyal, siyasî ve iktisadî fonksiyonlarıdır. Eğitim, bu üç fonksiyonunu toplumun kabul ettiği ölçüler ve devletin temel prensiplerine uygun olarak gerçekleştirmek zorundadır. Eğitim sistemine, toplumun kabul ettiği ölçülere uygun yapı kazandırmamış veya bu sistemi tamamen kontrolsüz bırakan devletler sonuçta, hiçbir kalıba uymayan yeni üyeleri bünyelerinde barındırmak ve onlardan gelecek etkilemeye göğüs germek zorundadır. Eğitim sisteminin şekillendirdiği insan toplum hayatında rol almaya, fonksiyon kazanıp etkili olmaya başladığı andan itibaren hem toplumu hem de toplumun mihver müesseselerini etkileyecektir. Bu etkileme millî birliği sosyal bütünleşmeyi sağladığı, çatışmaları asgarî seviyeye indirdiği sürece olumlu yöndedir. Konu iktisadî açıdan da alındığında aynıdır. Eğer eğitim yolu ile güçlü üreticiler, zeki ve cesur müteşebbisler, rasyonel tüketiciler ile devletini iktisadî hayatta en iyi şekilde temsil edebilecek fert ve gruplar yetiştirebiliyor ise bu fonksiyonda istenen yönde çalıştırılmış demektir. Diğer bir konu, siyasî yapı üzerindeki fonksiyonudur. Bu fonksiyon olumlu ve etkili çalıştığını göstergesi, eğitim sisteminden çıkanların devletin siyasî sistemine müzahir, millî politika ve hedeflerine bağlı, onları yaşatmak ve onlara ulaşabilmek için her türlü fedakârlığı yapabilecek yapıda insanların varlığıdır.¹⁰

Hiçbir siyasî sistem kendisine muhalif insanların yetişmesine izin vermez. Çünkü bu durum, devletin ve toplumun istikbali ile ilgilidir. Devletlerin bu konudaki ihmali ve eğitim çarkının kontrol edilemeyen odaklara teslim edilmesi, ülke insanların bir kısmının veya tamamının hedefle-

¹⁰ Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, Ankara 1990, s.1-2.

nen nitelikleri taşımamasına sebep olacaktır. Bu durumda en fazla etkilenen ise devletin kendisi ve toplumdur. Okullarını her türlü politik oyunların, siyasî çekişmelerin dışında tutabilen, oraları nifak tohumlarının atılıp yeşertilmek istendiği seralar olmaktan kurtarabilen devletler, yaşama imkânını elde edebilirler. Bunu gerçekleştiremezler ise sonuç doğrudan devletin varlığını ilgilendiren gelişmeler şeklinde ortaya çıkacaktır. Nitekim Osmanlı Devletinin himayesinde yüzyıllar boyu yaşamış, Türklerle birlikte itibar kazanmış, onun egemenliğinde kimliğini korumuş, şahsiyet bulmuş azınlıkların, devletin zayıfladığı dönemlerde gerçekleştirmeye çalıştıkları yegane gayelerinin müstakil devletler kurabilmek oluşu, yukarıda izah edilmek istenen gerçeklerin açık örnekleridir.

Uzun yıllar bir arada yaşamış bu toplulukların devletin otoritesinin zayıfladığı dönemlerde niçin bağımsızlık idealleri peşinde koştuklarından başka düşülmesi gereken konu, bu noktaya nasıl geldikleri veya getirildikleri hususudur. İstanbul'un fethinin hemen arkasından bir zincirin halkaları gibi peşpeşe verilen hak ve imtiyazlarla Bizans döneminde bulamadığı bir imkân bolluğuna kavuşan Rumlar, nasıl olmuş da devlet içinde devlet durumunda iken devlete karşı gelmek, yeni devlet ideali peşine düşmek ihtiyacını hissetmişlerdir. Bir diğer azınlık topluluğu olan Ermeniler kendisine Selçuklu'dan, Osmanlı'dan öncekilerin tanımadığı hakları tanıyan, teokratik özellikte bir devlet olmasına rağmen, İslâm hukukunu çiğneyerek kilise açma, patrik seçme yetkisi veren, devlet yönetiminde etkili yerlerde görevlere getiren, "Millet-i sâdıka" olarak isimlendirecek kadar kendisine güvenen bir devleti, en kritik dönemde onun düşmanlarıyla birleşerek arkadan vurmaya çalışmışlardır. Peki Yahudiler, tarih boyunca Hristiyan tokadı ile dünyanın dört köşesine yayılmak zorunda kalan, İspanya'nın, Almanya'nın ve diğer Avrupalı milletlerin zulmünden Osmanlı'ya sığınan bu topluluk niçin kendini Osmanlı saymamıştır. Bütün bu sorulara verilebilecek tek cevap, Osmanlı'nın güçlü döneminde uygulamak istemediği, zayıf günlerinde ise uygulayamadığı tedbirlerdir.

Osmanlı'nın uygulamak istemediği veya uygulamadığı tedbirler nelerdir? Bu tedbirler azınlık veya yabancı okullarını kontrol altına almak, zararlı faaliyet ve temaslarını engellemek ve onu Osmanlı yapabilmektir. Esasında

denemediği ve bu sebeple de gerçekleştirmediği tek konu son hususdur. Asimile etmek istememiştir. Belki de Osmanlılaştırmak istememiştir. Bilhassa azınlığın Osmanlı gibi olmasını engelleyecek ne gibi tedbirler varsa azınlıklara bir ihsan, bir bağış şeklinde verilmiştir. Osmanlı'nın azınlıklara sunduğu lütuflar demeti içinde en önemlisi "kendi okulunu kendin yap, öğretmenini, öğretim programını, metodunu kendin tayin et ve bu okulları devlet adına yine kendin denetle" uygulaması olmuştur. Bütün bunlar, "sosyal varlık olarak taşıman gereken, fakat sahip olmadığın özelliklere ulaşman için ne yapman gerekiyorsa onu yap", şeklinde yorumlanabilecek uygulamalardır.

Tabii ki her zaman güçlü olmak, adil olmak, otorite sahibi olmak mümkün değildir. Hep güçlü, hep zayıf kalınacak diye bir kural yoktur. Mutlaka bir gün gelecek oluşan şartlar gücü zayıflatacak, otoriteyi yıkacaktır. Nitekim bu durum gerçekleşmiş, günün şartlarına ayak uyduramayan Osmanlı, özellikle Batının etkisinde kalan ve Batının etkisini taşıyanlarca yönlendirilen, milliyetçilik duygusu ve devlet kurma ideali enjekte edilen azınlıkların devlet aleyhindeki davranışları ile karşılaşmıştır. Bu hareketlerin hazırlandığı zeminler içinde en önemli yeri okullar işgal etmiştir. Çok kısa zaman aralığında çığ gibi büyüyen ve bazı yerlerde devletin sahip olduğu okul sayısını aşan bu okullarla ne yapılmak istenmiştir. Bunları kimler açmıştır, kimlerce finanse edilmiştir, nasıl yönetilmiştir? Benzer bütün sorular cevaplanması gereken konulardır. Buradan hareketle günümüzdeki bazı gelişmeleri anlayabilmek için, herbiri nifak yuvası gibi çalışan bu okulların faaliyetlerine bir bakmak gerekir.

İstanbul'da 1863 yılında kurulan Robert Kolej ile Beyrut'ta bulunan Amerikan Protestan Kolejinin Osmanlı tarihinde oynadıkları rol hemen aynıdır. Robert Kolej Bulgar ve Sırp komitacılarına lider yetiştirirken Beyrut Amerikan Protestan Koleji de Arap milliyetçiliği fikrini geliştiren ve Arap milliyetçilik hareketlerinin liderliğini yapan kimseleri yetiştirmiştir. Misyoner okulları Batılı emperyalistlerin emellerini gerçekleştirme yolunda kullandıkları en güçlü silâh olmuş ve bu okullar Osmanlı Devleti'ni yıkmak yolunda en verimli şekilde kullanılmışlardır. İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan, Amerika Birleşik Devletleri gibi devletler köylere kadar yayılan

okulları ile bu bölgelerde nüfuz sahibi oldukları gibi, bu okullarda gerçekleştirilen Türk düşmanlığı fikrinin empoze edilmesi ile yüzyıllarca bir arada yaşamış, kültürel yönden pekçok değer geliştirmiş ve hatta akraba toplulukları bile birbirlerine düşman yapılmış, ülke bağımsızlık mücadelelerinin verildiği kamplar diyarına dönüştürülmüştür. Bu faaliyetlerin doğurduğu sonuçların tipik delili Arap hareketinin liderlerinden Refik Rızık Sellum'un Osmanlı Divan-ı Harbi huzurunda verdiği ifadesidir. Refik Rızık Sellum: "Ben Fransız mekteplerinde okudum. Bugün Suriye, Irak ve Lübnan'da eşraf ve ağaların evlatları Cizvit mekteplerinde okur. Öteki Arap diyarlarında ise İngilizce hakimdir. Onlar ya İngiliz mekteplerinde, ya Amerikan Kolejlerinde okurlar. Hepsinin gayesi, Türkler hakkında benim sahip olduğum bilgileri telkin etmektir. Hepsi için müşterek düşman Türklerdir. Bu itibarla Arapların, hatta gayrı malum emellere sevk etmek emelinde olanların ele alacakları yegane mevzuu Türk düşmanlığıdır. Zannediyorum, bizim hatamıza bizden sonrakiler de ister istemez düşecektir." demektedir. "Bu hatanın sonuçları bugün de devam etmekte midir?" sorusu mutlaka cevaplandırılması gereken ve önemini yitirmemiş bir sorudur. Yukarıda ifade sahibinin liderliğini yaptığı mücadelenin ürünü olan devletlerin, Türk yönetiminden koptuktan sonra günümüze kadar süren istikrarsız durumları ve hâlâ Batılı devletlerin oyuncağı olmaları, yapılan hatanın günümüze kadar ve daha uzun yıllar devam edeceği tahmin edilen bir uzantısıdır.

